

Дніпропетровський державний університет

На правах рукопису

КОВАЛЕВСЬКА Тетяна Юріївна

СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОСМІЧНИХ НАЗВ
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

10.02.02 - українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ-1994

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української мови Одеського державного педагогічного інституту ім.К.Д.Ушинського

Офіційні опоненти:

1. Доктор філологічних наук, професор
ГОРПИНІЧ Володимир Олександрович
2. Кандидат філологічних наук, доцент
ЛЕВОН Ніна Віталіївна

Провідна установа -
Чернівецький державний університет

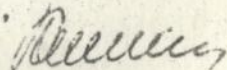
Захист відбудеться 25 лютого 1994 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 053.24.04 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Дніпропетровському державному університеті за адресою: 320625, Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, філологічний факультет, кор.1, ауд.804.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано «21» січня 1994 року

Учений секретар спеціалізованої ради,

доктор філологічних наук,
професор

М. П. Коломієць

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00756664 (Y)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Космонімічна лексика, будучи компонентом мовної системи, підпорядковується її закономірностям, а завдяки своїм специфічним ознакам має ряд особливостей (Ю.О.Карпенко, В.А.Никонов, О.В.Суперанська). Особливості ці розкриваються у тексті, у мовленні.

У поетичному ж мовленні процес семантичного ускладнення космонімічного шару ономастичного простору набуває максимального ступеня завдяки оригінальній референційній віднесеності космонімів та їх поетичній релевантності. Це зумовлює доцільність виявлення і систематизації тих чинників, яким властиво створювати експресію в загальних назвах як категорії художньої мови, описати специфіку основних функцій загальних назв у контекстах художньої літератури, що дає теоретичне підґрунтя для аналізу експресивної ролі ономастичного матеріалу (Михайлов 1966, 54).

На відміну від антропонімічної лексики та топонімічних одиниць, семантичний і функціональний аспекти космонімікону практично не вивчені. Не виявлений вплив прагматичних факторів на парадигматичний вибір та семантико-стилістичну актуалізацію космонімічних елементів для експлікації їх поетично релевантного сенсу.

Серед праць, присвячених проблемам космонімічної лексики, виділяються дослідження етимологічного напрямку (праці Ю.О.Карпенка, В.А.Никонова, М.Е.Рут, Л.Ф.Фомінової), зіставного аналізу (О.Азим-заде, В.А.Никонов, Н.Нуржанова), роботи, створені на терені астрономічної науково-популярної літератури (Г.Бовін, Ф.Зігель, І.Клімішин, І.Неяченко, Б.Розенфельд, Є.Левітан) та дослідження, пов'язані з аналізом поодиноких космонімів як елементів окремих поетичних творів (В.Григор'єв, М.Мур'янов, Л.Масенко, Н.Сологуб, Л.Ставицька, Г.Цимей). Зазначимо, що переважна кількість праць, присвячених цій тематиці, побудована на аналізі російського матеріалу.

Отже, комплексний аналіз функціонування українських оригінальних космонімів як системних елементів ономастикону у широкій перспективі поетичного простору видається доцільним й актуальним, корисним для розв'язання проблем, що стоять перед українською ономастичною наукою.

Загальна мета дослідження - проаналізувати космоніми

як одиниці художнього мовлення, як своєрідні засоби створення художніх образів, як лексеми, що містять у собі величезні потенційні можливості виконувати естетичну функцію.

Мета роботи окреслила коло завдань нашого дисертаційного дослідження:

1) описати специфіку семантичної ієрархії денотативного рівня космонімів, визначивши концептуально та поетично релевантні семи їх лексичного значення;

2) простежити процес формування актуальних значень космонімів на семантичному рівні, тобто з'ясувати відмінності між мовою та художньо-мовленневою реалізацією сенсу космонімів на базі поетичних оригінальних текстів;

3) запропонувати класифікацію космонімів за їх дистрибутивними характеристиками у поетичному мовленні;

4) визначити лінгвальні параметри формування і функціонування механізмів тропічної семантизації та символічних формул космонімів;

5) окреслити символічну систему космонімікому семантично, у контекстуально обумовлених перетвореннях;

6) визначити корелятивні відношення між прямими та переносними значеннями космонімів.

Фактичним матеріалом нашого дослідження стали поетичні текстові фрагменти, які містять космонімічні одиниці. Досліджуваний матеріал (приблизно 20 тисяч ужитків космонімічної лексики) був видобутий методом суцільної вибірки з українських поетичних текстів від «Енеїди» І.П.Котляревського до творів сучасних українських поетів -М.Вінграновського, Л.Костенко, В.Стуса та ін.

Мета, завдання та матеріал дослідження зумовили використання у роботі таких методів: контекстологічного, синхронно-описового кількісного, функціонального, а також методу компонентного аналізу.

Наукова нозізна дисертації полягає у комплексному (формальному та семантичному) аналізі космонімікону в поетичному мовленні. У роботі на конкретному ономастичному матеріалі здійснено спробу виявлення лінгвальних та екстралінгвальних механізмів актуалізації поетично релевантних сенсів космонімів.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що вона

істотно розширює коло поетичної лексики маловивченим у цьому аспекті космонімічним шаром, а з іншого боку, пропонує аналіз космонімів у малознаній їх іпостасі як засобів поетичної виразовості. Такий перетин проблем поетичної і космонімічної лексики дозволяє поглибити можливості функціонального аналізу і сприяє розбудові загальної теорії тексту, зокрема тексту поетичного.

Практична цінність роботи. В результаті проведеного дослідження одержані дані, які можуть бути використані при читанні курсів «Лінгвістичний аналіз художнього тексту», «Стилістика української мови», спецкурсах та спецсеминарах, присвячених вивченню української ономастики, у практичному оволодінні культурою українського мовлення під час вивчення української мови як іноземної.

Таким чином, на захист виносяться наступні положення:

1) весь космонімічний шар ономастичного простору належить до фонду образної лексики української мови внаслідок інгерентно властивої космонімам конотативної забарвленості та високого рівня виражально-зображальних можливостей, що якнайширше експлікується у перспективі поетичного простору;

2) актуалізація семантико-стилістичного потенціалу космонімів є результатом семантичних кореляцій між цими елементами ономастикону та прагматичною орієнтацією їх контекстуального оточення - кореляцій, підпорядкованих загальній поетичній настанові художнього цілого;

3) поетична релевантність космонімічної лексики в усіх випадках зумовлюється їх нормативною семантикою, відповідно до якої формуються й асоціативні співзначення - підгрунття тропеїчної та символічної семантизації космонімікону;

4) поетичне освоєння астронімічної лексики у силу специфіки її референтної віднесеності має характер широкомасштабної символізації, художня ж релевантність космонімів зумовлена своєрідністю їх народно-поетичної та національної тропеїчної та символічної маркованості.

Апробація роботи. Матеріали дисертації доповідалися на засіданнях кафедри української мови Одеського державного університету ім.І.І.Мечникова та Одеського державного

педагогічного інституту ім.К.Д.Ушинського.

Основний зміст роботи відображено в двох публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація (186 сторінок друкованого тексту) складається з вступу, трьох розділів, висновків, списків скорочених позначень джерел та використаної літератури.

У першому розділі «Теоретичні засади аналізу функціонування космонімів у поетичному мовленні» розкривається сутність поетичної комунікації на основі аналізу таких понять, як значення і сенс лексичних одиниць у мовному узусі та поетичному просторі мовленнєвого акту. Відмінність між цими категоріями ґрунтується на розрізненні значення як постіної лексико-семантичної одиниці мови, як об'єктивного відображення системних зв'язків і відношень мови як об'єктивної дійсності і феномену позамовної мовленнєвої категорії сечу як особистісних, суб'єктивних аспектів значення відповідно до даного моменту і даної ситуації, своєрідність яких полягає в динаміці і варіативній необмеженості їх у процесі мовленнєвої реалізації. Специфіка ж поетичного мовлення (ПМ) полягає в активізації естетичної функції мовних одиниць, результатом чого є їх функціональне ускладнення, яке знаходить своє відбиття в семантиці - художньо-образних «прирощеннях» сенсу. Для ПМ є характерним і виникнення «синтетичної індукції» - тобто «індукціонування елементарних сенсів одного слова у другому, акцентуація і «затемнювання» інших відповідно до закономірностей, досить відмінних від правил семантичного узгодження одиниць прозаїчного мовлення» (Гончаренко 1988, 124). У зв'язку з цим відбувається зміна і пребудова обмежень на сполучуваність слова, завдяки чому воно набуває здатності до утворення конструкцій, які не можливі в практичному узусі і яких прагнуть уникнути в художній прозі. Лексичним же засобам мови притаманний максимальний образний потенціал завдяки їх конкретності, а отже, здатності викликати чуттєво-наочні образи в реципієнта поетичного тексту.

Перспективним для подібних досліджень є лексико-семантичне поле «небесні тіла», образність та виразність складників якого підкреслена багатьма вченими (Ващенко 1963, Ковалевская 1988, Сологуб 1991, Ставицька 1991,

Олійник 1981, Чабаненко 1984).

Космонімічна лексика в ПМ посідає особливе місце. Як і усі власні назви, що функціонують у ПМ, космоніми є образними, стилістично насиченими і на відміну від схожих з ними за референційною віднесеністю топонімів, які найчастіше створюють «неприкрашеність, приземленість» (Немировская 1988), тексту, космоніми покликані романтизувати, емоційно забарвити художній текст.

Та ж підвищена образність відрізняє космоніми як фрагменти ономастичної системи у ПМ і від апелятивної лексики (Михайлов 1988, Шумарина 1988). Це підтверджують і результати проведеного у дисертації дистрибутивного аналізу космонімів у ПМ, які свідчать про те, що

1) використання космонімічної лексики у ПМ є активним процесом, котрому властива своєрідна організація його складників;

2) насиченість ПМ космонімією можна розглядати як одну з його особливостей;

3) космонімічна насиченість певною мірою визначає якість ПМ, його прагматичну активізацію; у свою чергу ПМ, як естетично конденсоване письмове втілення живого мовлення, є джерелом варіювання семантичної структури космонімів;

4) широке використання космонімів у ПМ зумовлене прагматичними цілями ПМ як художньої системи;

5) обсяг космонімічної лексики у ПМ характеризується відносною стабільністю;

6) релевантність вибору певного космоніма залежить від багатьох чинників (етимологічні потенції, прагматична мета ПМ, специфіка семантичної структури оніма тощо), у тому числі від частотності;

7) частотність використання космонімів визначається їх а) популярністю, б) можливістю безпосереднього спостереження (фіксації) їх референта з території, на якій створено текст;

8) частотність може виражатися а) наявністю/відсутністю родового компонента назви, б) можливими «усіченнями» її структури, в) графічним оформленням;

9) підвищена частотність використання космонімів пов'язана з а) можливостями семантичного варіювання

космонімів, б) наявністю кореферентних варіантів найменувань.

Оскільки аналіз синтагматичного аспекту космонімів передбачає деталізацію їх парадигматичного стану, то вивчення функціонування космонімів як фрагментів гномастичної системи ми пов'язуємо з необхідністю вивчення їх семантичних особливостей.

Ми виділяємо у значенні космонімів три плани: а) етимологічне значення, яке передбачає зв'язок з вихідним апелювативом і можливість його слідомої актуалізації; б) космонімічне значення, закріплене у словникових дефініціях і, нарешті, в) посткосмонімічне значення, котре містить у собі всю інформацію про казваний об'єкт. Підкреслимо статику мовного значення космоніма і динаміку його посткосмонімічного (мовленневого) функціонування. Семантична ж структура онімів витупає як ієрархічно організована система мега-, макро- і мікрокомпонентів, де за допомогою мегакомпонентів характеризується денотат і ставлення до нього мовця. Далі мегакомпонент розщеплюється на денотативний і конотативний макрокомпоненти, котрі у свою чергу розпадаються на семи.

На денотативному рівні космонімів ми виділяємо:

1) архісему - «об'єкт Всесвіту»; 2) велику кількість диференційних ознак: а) сема просторової відносності й характеру руху (навколо Землі, навколо Сонця, в межах Галактики); б) сема спектральних особливостей (характер, яскравість, колір світіння); в) сема «власна назва»; г) сема розмірів (планети-гіганти, малі планети, зірки-карлики тощо); д) сема координат (просторовий орієнтир); е) часовий орієнтир; є) асертивні семи (точечні об'єкти неба, тобто зірки, планети; об'ємні об'єкти - сузір'я, астеризми); ж) сема культурного значення (популярність - непопулярність імені) та 3) множини потенційних сем.

У конотативному компоненті семантичної структури космоніма ми розрізняємо: 1) емотивно-оцінний компонент, виділяючи в межах емотивності власне емотивність і контекстуально зумовлену, в оцінності - мовну і мовленнєву; 2) експресивний компонент, який ми розуміємо як «...семантичний компонент значення слова..., пов'язаного з вказівкою на інтенсивність чи екстенсивність вияву дії або

ознаки» (Загоровская 1984,77), тобто в його вузькому сенсі; S) функціонально-стилістичний компонент як своєрідний маркер приналежності космонімів до поетичного шару лексики.

В розділі уточнюється вживана в роботі спеціальна термінологія. Іменуючи всі назви небесних об'єктів космонімами, ми розрізняємо космоніми у вузькому значенні як найменування просторових об'єктів (сузір'я, астеризми, галактики) і астроніми як назви непросторових, «точечних» об'єктів (зорі, у тому числі - Сонце, планети, супутники планет, у тому числі - Місяць тощо).

У другому розділі «Функціонування космонімів у ПМ» розглядається специфіка поетичної актуалізації космонімічної лексики (галактонімів, зодіонімів та констелонімів). Аналіз здійснюється задежно від узуальності чи переносності актуальних сенсів космонімів, з визначенням концентрації і глибини їх «образной експансії» межами макро- та мікроконтекстів.

В аналізованих поетичних текстах достатнім для реалізації семантико-стилістичного потенціалу космонімів може стати мікроконтекст, який передбачає семантичну актуалізацію онімів в конструкціях з їх контактними партнерами, тобто в межах словосполучення. У таких умовах основним показником узуальності чи переносності значення оніма (як і будь-якої лексичної одиниці) є семантика слів, граматично залежних від нього (Шамота 1967), а отже, логічним видається аналіз космонімів у різних контактних сполученнях, найбільш продуктивними з яких є субстантивні, дієслівні та атрибутивні комплекси.

У межах мікроконтекстів ми виділяємо, користуючись термінами Й.А.Стерніна, традиційні вживання космонімів, де актуалізуються семи прямого значення:

Молочний шлях... сусідня сонячна система.

А ми вже далі мчим... (В.Сосюра)

і нетрадиційні вживання, де оніми зазнають семантичних трансформацій, тобто функціонують у переносному сенсі

Цвіте Чумацький шлях, і зорі, наче мрії,

крізь всі шлють огні до мене з вишини (В.Сосюра).

Контексти, де функціонують космоніми в традиційному вживанні, назвемо простими, а контексти з нетрадиційним

космонімами - складними.

В інших випадках семантико-стилістична актуалізація космонімів не обмежується контактними корелятивними відношеннями - експлікація відбувається в межах макроконтексту:

Натертій сіллю, грав Чумацький Шлях.

Натертій сіллю, наш Чумацький Шлях

горить тернами золотих сузір'їв,

і я на спроневірі все ще вірив:

не подолає стрепіхатий страх

правікових натуґ (В.Стус).

Галактонім Чумацький Шлях, що підпадає під метафоризуючий вплив не лише контактних партнерів, а усього комплексу дистантних елементів поетичного тексту (натертій сіллю, горить тернами золотих сузір'їв), максимально реалізує свої семантико-стилістичні потенції.

Аналіз функціонуючих у ПМ галактонімів дає змогу визнати, що популярність і національна символіка назви Чумацький Шлях забезпечує його переважне використання в поетичному тексті (серед низки інших позначень того ж денотата) і робить його головною одиницею української космонімічної системи. Використання номінацій інших денотатів, тобто інших галактик чи інших номінацій Чумацького Шляху, обмежується онімами Туманність Андромеди і Галактика.

Символіка ж значення Чумацького Шляху «висвітлює» як традиційні, так і нетрадиційні випадки його вживання, наповнює їх конотативним змістом і забарвлює образними співзначеннями.

У традиційних вживаннях (близько 20 % від загальної кількості ужитків) галактоніми функціонують в мікроконтекстах. Контекстуально релевантною виявляється сема «просторочий орієнтир».

В нетрадиційних вживаннях (близько 80 % від загальної кількості ужитків) галактоніми функціонують у мікроконтекстах в субстантивних та дієслівних конструкціях, а також в макроконтекстах.

Для подібного мікроконтекстуального функціонування галактонімів характерними є колірні, антропоморфні та предметні метафоричні переосмислення.

В межах макроконтекстів галактоніми максимально реалізують свій образний потенціал, виступаючи символами національних і загальнолюдських філософських категорій.

Щодо до зодіонімів (тобто тих 12 сузір'їв, що складають Зодіак), то найбільш частотним тут є онім Козерог, а наслідком такої популярності є тенденція до символізації сенсу цього космоніму.

У простих мікроконтекстах зодіоніми реалізуються як правило у своєму прямому денотативному значенні: Над ними в небі і Тілець, і Овен (Л.Костенко). Спостерігаємо актуалізацію диференційної семи координат, тобто тут дається просторова характеристика зодіакальних сузір'їв (ЗС) на зоряному небі. Отже, в традиційних уживаннях контекстуально релевантною є актуалізована диференційна сема «просторовий орієнтир». На конотативному рівні домінує емотивно-оцінний компонент, пов'язаний зі стилістичною забарвленістю онімів.

У складних мікроконтекстах спостерігаємо «нагнітання» образності в семантичну структуру онімів за допомогою контактного оточення:

Навіщо я? Куди моя дорога?

І чи моя тривога проросла

Од сивої печалі Козерога

В глибке болото рідного села? (І.Драч).

Ми бачимо ампліфікативний «тиск» подвійної метафоризації найближчих контекстуальних партнерів зодіоніма: по-перше, сполучення «печаль Козерога» уже метафоризує онім. В «розширюючомуся» далі контексті «сива печаль» спостерігається підсилення образності. До актуалізованих першим метафоричним сполученням сем «туга», «самотність», «задум» додається сема «мудрість», «давність», позаяк прикметник «сивий» є інгеретно оцінним. Наслідком цієї «подвійної» метафоризації є актуалізація позитивного емотивно-оцінного компонента лексичного значення зодіоніма. Виникає образ вселенського розуму Козерога як філософського критерія мудрості, висоти духу, тобто виникає його символічне значення.

У макроконтекстах зодіоніми продукують аналогічну мікроконтекстуальному функціонуванню (складні контексти) тенденцію до символізації:

*У вічнім сні вам сняться кроки -
залізні кроки - по серцях.
Гримкочуть цвинтарі - дороги,
ми ж беремось за перевал.
Горить сузір'я Козерога
крізь крик, і кров, і смертний шквал (В.Стус).*

Експлікатором символічного сенсу ЗС тут є передусім макроконтекст, оскільки рядок «горить сузір'я Козерога» читач сприймає як пряму інформацію про характер світіння (інтенсифікованого) відповідного сузір'я, і лише подальший контекст («крізь крик і кров, і смертний шквал») з несподіваною, вибухливою, несамовитою силою й емоційністю розкриває символіку, втілену в сенсі цього зодіоніма: непереможність, вічність добра, краси всупереч усім випробуванням долі.

Отже, у макроконтекстах зодіоніми актуалізують емотивно-оцінний й експресивний компоненти конотації; актуалізація їх образного потенціалу створюється за рахунок опосередкованого впливу контексту і семантичних особливостей самих зодіонімів.

Взагалі ж для зодіонімів характерне переважне вживання в переносних метафоричних значеннях, образність котрих досягається а) контекстуальним оточенням, б) актуалізацією семантичних і стилістичних потенцій назв ЗС.

Аналіз функціонування констелонімів (так ми пропонуємо називати незодіакальні сузір'я) дає змогу визначити, що в ПМ вони використовуються порівняно рідко: досить вибірково (близько 30% від загальної кількості назв сузір'їв), причому вибірковість задається прагматикою контексту.

Продуктивними тут є групи іменувань, пов'язані з метафоричними назвами а) тварин (Велика Ведмеда, Великий Пес та Малий Пес чи Гончі Пси, Лебідь, Пегас та ін.), б) предметного світу (Чумацький віз, Ліра тощо).

Результати контекстуального аналізу свідчать про поетичну релевантність констелонімів порівняно з іншим розрядами космічних назв.

У випадках традиційного вживання достатнім є мікроконтекст, який актуалізує їх концептуально релевантні значення семи («характер фіксованого руху», «просторовий

орієнтир», «спектральні особливості» тощо) з домінуючою емотивною оцінністю:

Уже Волосожар піднявся,

Віз на небі вниз повертався,

І дехто спати укладавсь (І.Котляревський);

Учора я Південний бачив Хрест -

сузір'я, що його у нас не видно (М.Рильський);

Почуйте в нас!

Ні, ні! Волосожар пригас

На небі синьо-золотому... (П.Тичина).

При нетрадиційному вживанні констелонімів контекстуальні межі їх семантико-стилістичної оєалізації визначаються прагматичними настановами усього ПТ і можуть бути обмежені мікроконтекстом або розширені до рівня макроконтекстуального аналізу.

В мікроконтекстах актуалізуються здебільшого антропо- та зооморфні онімічні утворення, які є результатом впливу метафоричних контекстуальних партнерів космонімів:

І задивився Віз, і журиться над нами,

Мов також, як і ми, загинув він чига (В.Сосюра);

Космічний цирк запалює вогні,

ірже Пегас... (Л.Костенко).

В макроконтекстах семантична структура констелоніма газнає ексемічних змін і набуває символічних значень під опосередкованим впливом дистантних партнерів в ПТ та завдяки прагматиці емотивного контексту в цілому.

На відміну від випадків функціонування констелонімів у мікроконтекстах, де образна ірадіація обмежується словосполученням, тут естетика образного впливу семантики космоніма має наскрізний характер:

Під верболоззям в казані

Чорти різдв'яне тісто місяць,

Йї на золотому ковзані

Чумацьким Возом править місяць (М.Вінграновський).

Ампліфікативний вплив метафоричних контекстуальних партнерів ПТ на складний механізм семантичної структури констелоніма продукує не лише його тропеїчне перетворення, але й синікнення багатой палітри емотивно-оцінних й експресивних забарвлень. Чумацький Віз тут - елемент казкової національної феєрії Гіздва Христового, чарівний

фрагмент гоголівських «Вечорів».

Взагалі ж у цоеичних текстах використовується контекстуально релевантний набір космонімів, котрим притаманна а) яскрава метаф ричність внутрішньої форми, б) здатність до семантико-дистрибутивної комбінаторики, в) гдатність до символізації через міжнаціональну астролого-міфологічну специфіку (зодіоніми) і через національні особливості сприйняття (констелоніми).

Функціонування космонімів у ПМ пов'язане з актуалізацією їх посткосмонімічного значення.

Нами виявлено, що для реалізації прямого значення космонімів достанім є мікроконтекст, аналітичні дані якого дозволяють виділити а) в семантичній структурі онімів сильні семи, що часто актуалізуються і, отже, менше потребують підтримки контексту (семи локально-темпоральних характеристик, сема спектральних особливостей), і слабкі семи, адекватність сприйняття яких корегується контекстом (сема характеру руху, сема розміру та ін.); б) на конотативному рівні тенденцію до закріплення позитивної емотивної оцінності (контекст може виступати її корективом при відповідних можливостях семантичної структури онімів), а також контекстуальну зумовленість експресивного компонента.

Нетрадиційні форми космонімів реалізуються в мікро- і макроконтекстах внаслідок архісемантизації диспозиційних і потенційних сем значення.

В межах мікроконтекстів основною формою образного переосмислення космонімів є антропоморфна, зооморфна і предметна метафора.

В межах макроконтекстів основною формою образного переосмислення космонімів є символічна метафора.

Результати здійсненого у дисертаційному дослідженні функціонального аналізу свідчать, що експлікація семантико-стилістичного потенціалу космонімів залежить від:

а) специфіки їх семантичної орієнтації та структури, що включає досить складну ієрархію денотативних ознак і широкий спектр конотативних компонентів; б) дистрибутивно-валентностних характеристик космонімів, що забезпечують семантико-стилістичні кореляції на синтагматичному рівні; в) ступеня закріпленості пресупозитивних знань про

космоніми, що пов'язано з особливостями їх позамовних характеристик і можливостями адекватного декодування.

Виникнення образності космонімікону ми пов'язуємо, по-перше, з їх специфічною референтною віднесеністю і зумовленою цим позитивною спрямованістю емотивної оцінності їх узуального вживання; по-друге, з метафоричним переосмисленням вихідних апелютивів космонімів, що призводить до перегрупування сем у складі лексичного значення і виникнення різноманітних конотативних надбудованих сем; по-третє, з символізацією значення деяких популярних космонімів, пов'язаною з естетикою національних і загальнолюдських філософських категорій.

Розділ третій «Функціонування астронімів у ПМ» присвячено аналізу функціонування назв планет, зірок тощо. Одержані результати свідчать про те, що найвищий рівень поетичної активності властивий астронімам Сонце і Місяць.

Для узуального функціонування зазначених астронімів достатнім є мікроконтекст, що актуалізує їх концептуальні асертивні семи значення при аніконічній образності та контекстуальній емотивній оцінності:

А як полудне настане,

Пригріє сонце весняне (І.Франко);

І сорочки на них порожевіли

Під вечірнім сонцем (М.Рильський);

Пролягла доріжка в полі,

Світить місяць-молодик (А.Малишко);

Сходить жовтий місяць над травом (В.Сосюра);

Надворі світає,

Погас місяць, горить сонце (Т.Шевченко).

Переносний сенс астронімів Сонце і Місяць, який зумовлює метафоричний рівень образності, реалізується в межах мікро- та макроконтекстів. Різниця між цими контекстами полягає в а) спрямованості/опосередкованості впливу семантичного оточення на оніми; б) експлікації поетично релевантного змісту онімів, який адекватно декодується відповідно в основному циклі або в постциклі сирійняття ПТ:

Сивіючу, але ще молоду,

В долоні сонця голову кладу (Д.Павличко);

І сонця золота підвода

*Освітить інше життя... (В.Сосюра);
Хай навіть сні, теплі сні лебедині,
І спокоха їх місяць
Тугим ясенним веслом (І.Драч);
Шепче осика незмінно,
Місяць мовчить в вишині (М.Рильський).*

Семантичний механізм виникнення символічних значень астронімів реалізується тільки в межах макроконтракту, де семантичні кореляції між горизонтальною (контактною) та вертикальною (дистантною) площинами тексту, підтримані сигнально-конкретизуючими комплексами і семантичною орієнтацією контекстуального оточення (антонімічно-синонімічні контексти), ексцикують максимум образної та конотативної насиченості онімів:

*Ні, серце! Бийся і гори!
До сонця рвися із могили (М.Рильський);
Огніа, огніа! Бо сонце гасне,
Тремтять проміння золоті,
І вдалині життя прекрасне
Стікає кров'ю на хресті (О.Олесь).*

Астронім Сонце тут відповідно символізує життя і волю та виступає у контекстах антонімічної скерованості (Сонце - могила; Сонце, життя - кров).

У наступних прикладах астронім Сонце з тими ж символічними значеннями функціонує у контекстах синонімічної скерованості (Сонце - мати; Сонце - квітки, ранок):

*Сину мій, дрібна моя пташино,
.....
Дивляться на тебе сонце й мати
З усміхом однаково веселим (М.Рильський);
Сестри, збирайте і зносьте квітки:
Будем співати,
Сонце квітчати, -
Зносьте квітки.*

Сонце стрічайте... Ранок встає (О.Олесь).

Щодо порівняльного аналізу функціонування астронімів Сонце і Місяць, то результати дисертаційного дослідження дають змогу зробити висновок про те, що символічні значення

оніма Сонце експлікуються широкою амплітудою
можливостей його семантичного обсягу при константі
позитивної емотивності:

ВОЛЯ:

*Чи ще блисне нам день ясний,
Чи наше сонце закотилось,
Об камінь гострих скель розбилось
І впало в вечір мовчазний? (О.Олесь);
За хмари! Де сонце блискуче живе,
Не томлячись сяєво лити,
Де світу набрав би я в серце своє
І сам уже зміг би світити (О.Олесь);*

ЩАСТЯ, НАДІЯ:

*Знов сонця блиск - чуття, що по важкій
думок роботі правда відкриваєсь,
Луч щастя в далі блискає холодній (І.Франко);
Новий рік для людей подарунки ніс:
кому - долю багряну,
кому - сонце з туману (І.Драч).*

Символіка ж Місяця реалізується завдяки багатству його
конотативних потенцій і являє собою контрарну емотивно-
оцінну шкалу:

*Так знай, що став я Місяцем твоїм,
Так знай, що я не сходжу із орбіти,
з пори, що згасла у космічній млі*

Й передувала сотворінню світу (М.Вінграновський).

Дані нашого дослідження показують, що, крім аст-онімів
Сонце і Місяць, для ПМ продуктивним є використання назв
найяскравіших, а тому - найвідоміших зірок: Полярна зірка,
Вега, Арктур, Сіріус.

У традиційних значеннях всі астроніми актуалізують
сему локально-темпоральних характеристик:

Видно в небі світлу Вегу,

У вагоні тиха річ (А.Малишко);

Зайшла зоря, і встала Вега (В.Сосюра).

Відзначені нами нетрадиційні вживання астронімів
цілком зосереджені на усталеній антропоморфній метафоріці
Їх переосмислень:

Над будинком задумана Вега (В.Сосюра);

Узріли зірку ще одну.

Полярну зірку засіялу (М.Бажан).

В останньому прикладі йдеться про великого Кобзаря.

У висновках дисертації узагальнюються основні результати проведеного дослідження, одержані відповідно до застосованих принципів аналізу і з урахуванням конкретного космонімічного матеріалу.

У роботі виявлені семантичні складники значеннєвої структури космонімів, яка являє собою ієрархічно організований семантичний комплекс, що складається з диференційних асертивних та потенційних диспозиціональних ознак оніма, релевантність актуалізації яких зумовлюється контекстуальною прагматикою. Встановлено, що високою поетичною активністю характеризуються такі семи денотативного рівня: спектральні особливості, якісні характеристики. Концептуальна ж доцільність пов'язується з актуалізацією локально-темпоральних характеристик космонімів.

У процесі дослідження виявлено що, об'єктивно-суб'єктивний характер художньо-мовленнєвої семантики космоніма зумовлює актуалізацію поетично релевантних ознак онімів, які експлікуються не тільки і не стільки можливостями однієї окремої одиниці мови, скільки комплексом чинників різних мовних рівнів, а також і позамовними, екстралінгвальними факторами, які ґрунтуються на пресупозитивних фонових знаннях декодуючого.

У поетичному мовленні фактори, які детермінують функціонування космонімів, перехрещуючись і поєднуючись розмаїтими способами, дозволяють побудувати єдину класифікацію умовних космонімічних формул.

Отже, тільки зважаючи на всі можливі фактори, які впливають на актуалізацію семантико-стилістичного потенціалу космонімів, одного з найцікавіших ґарів ономастикону, можна дати вичерпний аналіз, опис їх семантичного та функціонального аспектів.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1. Семантико-стилістичний потенціал атрибутивних конструкцій з лексемою СОРЯ//Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія, взаємозв'язки:

Зб. н. пр. - К.: НМК ВО, 1992. - С. 46-53.

2. Колористична експресія поетизмів // Шляхи посилення ефективності практичного курсу української мови та виховання читацької майстерності: Матеріал. обл. міжвузів. наук.-методичн. конф. - Одеса, 1992. - С. 22-23.

AB 29.118

AB 29.118